

EKONOMİK GELİŞMELER, GB'NİN ZARARI VE AB İLE MÜZAKERELER (14 Haziran 2005)

Prof. Dr. Emin ÇARIKCI

ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ, İİBF, Uluslararası Ticaret Bölümü Öğretim Üyesi

Kasım 2000 Likidite Krizi ve Şubat 2001 Finans Krizi sonrası IMF destekli bir Ekonomik İstikrar Programına ek olarak, ekonomi yönetiminde politik müdahaleleri asgari düzeye indirebilmek için BDDK ve Kamu İhaleleri Üst Kurulu gibi 10 Üst Kurul kurulmuş, ilaveten, Bankalar Kanunu, Hazinesinin İç Borçlanma Kanunu ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı yasası gibi kurumların özerkliğinin ve Türkiye'de siyasi istikrarın sağlanmasının müspet etkileri, ayrıca Ekonomik Programda mali disipline uyulmasının piyasalara güven vermesi sonucu Türk ekonomisi düzlüğe çıkmak üzeredir. Ekonomide "2004-2005'deki gelişmeler, Gümrük Birliği'nin (GB'nin) Zararı ve AB ile Müzakereler" konuları detaylı bir şekilde ele alınmadan önce, 2002-2004 yıllarındaki gerçekleştirmeleri ve 2005 yılı hedeflerini özetleyelim.

2002 yılı Ekonomik Gerçekleşmeleri: 2002 yılı için hedeflenen %3'lük GSMH büyüme hızı %7,8 olarak gerçekleşmiş, yıl boyunca dolar fiyatının 1,5 milyon TL dolayında seyretmesinin de müspet etkisiyle, 2002 yılı için hedeflenen GSMH 166 milyar dolar yerine yaklaşık 182 milyar dolar, Fert Başına Gelir (FBG) de hedeflenen 2316 dolar yerine 2609 dolar olarak gerçekleşmiştir (Bakınız. Tablo-1). Yıllık enflasyon 2001'deki %70'li seviyelerinden, 2002'de TÜFE'de %29,7, TEFE'de %30,8'e gerilemiştir.

2003 yılı Gerçekleşmeleri: GSMH Büyüme Hızı %5.9 artmış, ortalama dolar fiyatının 2002 seviyesinde (1,5 milyon TL) kalması sonucu, GSMH hedefi 200 milyar \$ iken, 239 milyar \$'a çıkmıştır (2002'den 2003'e %32 artış). FBG 2609 \$'dan 3384 \$'a (2002'ye göre %29.7 artış) gerçekleşmiştir. İthalat 69.3 ve ihracat ise 47.3 milyar dolar, Dış Ticaret Açığı -22,1 ve Cari İşlemler Dengesi açığı da -8.0 milyar dolardır. 2003'de yıllık enflasyon hızları TÜFE'de %18,4'e, TEFE'de de %13,9'a inmiştir. Bütçe Harcamaları 140 katrilyon TL, Gelirleri 100,2 katrilyon TL olup, Bütçe Açığı da -39,8 katrilyon TL'ye (26,5 milyar \$) (Bütçe Açığının en büyük kalemini oluşturan Sosyal Güvenlik Kurumları = SGK açıkları 15,9 katrilyon (ktr) TL =10,6 milyar \$'a) ulaşmış, Toplam Faiz Harcamaları ise 58,6 ktr.TL'dir.

2004 yılı Gerçekleşmeleri: Yıllık enflasyon hızları, TÜFE'de %9.3'e, TEFE'de de %13.8'e gerilemiş; ithalat 97,2 milyar \$'a ve ihracat ise 62,8 milyar \$'a, Dış Ticaret Açığı -34,4 milyar \$'a ve Cari İşlemler Dengesi (CİD) açığı da -15,6 milyar \$'a fırlamıştır. Bütçe Harcamaları 140 katrilyon TL, Gelirleri 110 katrilyon TL olup, Bütçe Açığı da -30,3 katrilyon TL'ye (21,2 milyar \$), (SGK açıkları 19,3 katrilyon (ktr) TL=13,5 milyar \$'a) ulaşmıştır. Toplam Faiz Harcamaları ise 56,5 ktr.TL'dir. GSMH Büyüme Hızı %9.9'a, GSMH 299,5 milyar \$'a, FBG 4172 \$'a ve Satınalma Gücü Paritesine (SGP = Türkiye'deki bir demet mal ve hizmetin New York'daki \$ cinsinden değeri) göre FBG de 7736 \$'a çıkmıştır.

2005 yılı Hedefleri: GSMH yaklaşık 310 milyar \$, FBG 4300 \$, SGP göre FBG 7900 \$, GSMH büyüme hızı %5, yıllık Enflasyon hızları da TÜFE ve TEFE'de de %8'şer, İthalat 104 milyar \$ (%8,9 artış), İhracat ise 71 milyar \$ (%14,5 artış) olup, Dış Ticaret Açığı -33 milyar \$, CİD Açığı (Cari Açık) hedefi de Mayıs'ta -10,6 milyar \$'dan -15,3 milyar \$'a revize edildi.

2005 yılı Devlet Bütçesi Hedefleri: Harcamalar 155,6 Katrilyon (Ktr) TL; Transferler 94,4 ktr TL (56,4 ktr. TL faiz ödemesi), Cari Harcamalar 50,1 ktr. TL (Personel Giderleri 31,9 ktr. TL), Yatırım ise 10,1 ktr. TL'dir. Gelirler 126,5 ktr. TL (Vergiler 106,6 ktr. TL)'dir. Bütçe Açığı ise -29,1 ktr. TL'dir. 2004'ten 2005'e Bütçe Harcamaları içinde, Transferler / Harcamalar %66'dan %64'e (Faiz Ödemeleri / Harcamalar %38,3'den %33,7'ye), Yatırımlar / Harcamalar %4,6'dan %6'ya, Vergi Gelirleri / Harcamalar %69'dan %70,8'e, Faiz Ödemeleri / Vergiler %58'den

%47'ye, Harcamalar / GSMH'de %36,1'den %34,9'a hedeflenmiştir. Bu durum 2005 Bütçesinin de bir Transfer ve Cari Harcamalardan oluştuğunu (94,4+50,1=144,5 ktr. TL) ve Bütçe esnekliğinin çok düşük düzeyde olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

TABLO-1. TÜRKİYE'DE BAŞLICA EKONOMİK GÖSTERGELER:2001-2005 (14 Haziran 2005)

-	2001	2002	2003	2004	2005 (K)
GSMH (Milyar Dolar)	144,0	181,7	239,2	299,5	310 (E)
Fert Başına Gelir (FBG), Dolar	2105	2619	3383	4172	4300 (E)
- Satınalma Gücü (SGP) ile FBG, \$	6073	6496	6890	7736	7900 (E)
GSMH Büyüme Hızı (%)	- 9,5	7,8	5,9	9,9	5,0 (P)
- İmalat Sanayii Üretimi (% Değişme)	- 9,9	10,7	9,0	10,4	5,2 Nisan
◆ Kapasite kullanım oranı (%)	73,6	76,7	80,0	84,0	80,1 Nisan
Tüketici Fiyatları (TÜFE), %	68,5	29,7	18,4	9,3	2,5 Mayıs (*)
Üretici Fiyatları (ÜFE=TEFE), %	88,6	30,8	13,9	13,8	2,4 Mayıs (*)
Emisyon Hacmi (Trilyon Lira)	5282	7636	10 676	13 500	15 600 Haziran
Bütçe açığı (Katrilyon Lira)	-29,8 (24,8 Milyar\$)	-41,7 (1) (27,8 Milyar \$)	-39,8 (1) (26,5Milyar\$)	-30,3 (1) (21,3 Milyar\$)	-3,8 Mayıs (2,7 Milyar\$)
Sos. Güv. Kur. Açığı (Katrilyon TL)	-8,4 (7 Milyar\$)	-13,3 (1) (8,9 Milyar\$)	-15,9 (1) (10,6Milyar\$)	-19,3 (1) (13,5 Milyar\$)	-9,7 Mayıs (6,9 Milyar\$)
İç Borç Stoku (Katrilyon Lira)	122,2 (101 Milyar\$)	149,9 (1) (100 Milyar \$)	194,4 (1) (130 Milyar\$)	224,5 (1) (158 Milyar\$)	236,2 Nisan (168 Milyar\$)
Bütçe Açığı / GSMH (%)	-16,5	-14,7	-11,3	-7,1	-6,1 (P)
Bütçe Harcamaları / GSMH (%)	49,7	44,1	39,8	36,0	35,4 (P)
İhracat (% Artış)	12,8	15,1	31,0	33,5	24,1 Nisan
İthalat (% Artış)	-24,0	+24,5	+34,5	+40,4	21,9 Nisan (2)
İthalat (Milyar Dolar)	-41,4	-51,6	-69,3	-97,4	-35,2 Nisan (2)
İhracat (Milyar Dolar)	31,3	36,1	47,3	63,1	23,1 Nisan
DIŞ TİCARET AÇIĞI (Milyar \$)	- 10,1	-15,5	-22,1	-34,3	-12,1 Nisan
İhracat / İthalat, (%'si)	75,7	69,9	68,1	64,8	65,6 Nisan
Bavul Ticareti (Milyar Dolar)	3,0	4,1	4,0	4,0	1,1 Nisan
İhracatımızda AB'nin Payı, %	51,6	51,5	51,9	54,7	54,5 Nisan
İthalatımızda AB'nin Payı, %	44,6	45,5	45,8	46,7	41,8 Nisan
Hizmet Gelirleri (Milyar \$)	21,9	20,0	21,0	25,1	5,9 Nisan
Hizmet Giderleri (Milyar \$)	-13,8	-13,2	-8,5	-11,2	-3,8 Nisan
CARİ İŞLEMLER AÇIĞI (Milyar\$)	+3,4	-1,8	-8,0	-15,6	-8,9 Nisan
Direkt Yabancı Sermaye (Milyar\$)	3,3	0,6	0,7	2,6	0,7 Nisan (3)
Dış Borç Stoku (Milyar \$)	113,9	131,1	147,0	161,8	172,0 (E)
MB Döviz Rezervleri (Milyar \$)	18,7	26,7	33,6	36,0	35,8 Haziran

(K): 2005 yılına ait Ay'ların yanındaki rakamlar Ocak ayından itibaren kümülatiftir.

(E): E.Çarıkcı (P): DPT 2005 yılı program hedefleri
 (*) Mayıs 2005 itibarıyla yıllık enflasyon TÜFE'de %8,7, ÜFE'de ise %5,6'dır.
 (1) Ortalama \$ kuru 2000'de 627 bin TL, 2001'de 1.2 milyon TL, 2002-2003 1.5 milyon TL, 2004'de 1,423 bin TL ve 2005'de ise, 1,4 milyon TL'dir.
 (2) İthalatımızda ara malları ve hammaddelerin payı %73, sermaye malları %16 ve tüketim malları da %11'dir.
 (3) Ocak-Nisan 2005'de 0,7 milyar \$'lık Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımı girişinin 0,4 milyar \$'ı gayrimenkul satışındandır. Türkiye'den çıkan DYS ise, 0,3 milyar \$'dır.

Kaynak : DİE, DPT, MB, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları Dokümanları, Haziran 2005.
Derleyen: Prof. Dr. Emin ÇARIKCI, Çankaya Üniversitesi, İİBF, Öğretim Üyesi.

2004 ve 2005'DE EKONOMİK GELİŞMELER;

✓ **Büyüme Hızı ve FBG:** 2004 yılında GSMH büyüme hızı %9,9'dur (Sektörel artışlar; tarım %2,0, sanayi %9,4, ticaret %12,8, ulaştırma ve haberleşme %6,8, serbest meslek ve hizmetler %8,0, ithalat vergisi %26,2). Yıllık hedef %5 olmasına rağmen, **2004'de GSMH büyüme hızının %9,9 olarak gerçekleşmesi sonucu, 2003'den 2004'e GSMH miktarı 239 milyar \$'dan 299,5 milyar \$'a (2004'de \$'ın 1,423,000 TL'ye inmesinin de etkisi ile, dolar bazında %25 artış), Fert Başına Gelir (FBG) de 3383 \$'dan 4172 \$'a (%23'lük bir artış) çıkmıştır.** Satınalma Gücü Paritesine (SGP'ye) göre FBG ise, **2004 sonunda 7736 \$'a ulaşmıştır.** Almanya'da FBG 25,5 bin \$, Türkiye'de de 4,2 bin \$'dır. Fark 6,1 kattır. Oysa SGP'ye göre Türkiye'de FBG 7,7 bin \$, Almanya'da 27,5 bin \$ olduğu için, **Türk ve Alman vatandaşları arasındaki gerçek ortalama hayat standardı farkı, 6,1 kat değil, sadece 3,6 kattır (Kaynak: DİE, Haber Bülteni, Nisan 2005; Dünya Bankası, World Development Report 2005, Eylül 2004).**

✓ **Gelir Dağılımı:** DİE'ye göre 2002'den 2003'e nüfusun en zengin %20'lik dilimi ile, en fakir %20'lik dilimi arasındaki gelir farkı 9,4 kattan 8,1 kata indi. Yine 2002'den 2003'e, Milli Gelirden en fakir %20'lik nüfusun aldığı pay %5,3'den %6'ya, ikinci %20'nin %9,8'den %10,3'e, üçüncü %20'nin %14'den %15'e, dördüncü %20'nin %20,8'den %20,9'a çıkmış iken, bu oran en zengin %20'lik nüfus diliminde %51,1'den %48,3'e geriledi. Belirtmek gerekir ki, **en büyük gelir adaletsizliği ise işsizliktir.**

✓ **Açlık Sınırı ve Yoksulluk Sınırı:** DİE'nin 2003 yılı (Yoksulluk Çalışması) hanehalkı bütçe anketi sonuçlarına göre, Türkiye'de fertlerin yaklaşık %1.3'ü sadece gıda harcamalarını içeren **açlık sınırının, %28.1'i ise, gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.** Bu araştırmaya göre, eğitim durumu yükseldikçe yoksul olma riski de azalmaktadır. Aralık 2004 itibarıyla bir kişinin aylık geliri 80 milyon TL veya altında ise **açlık sınırında, 206 milyon TL ise, yoksulluk sınırda** sayılmıştır. **4 kişilik ailede ise, bu rakamlar, sırasıyla, 180 ve 463 milyon TL/aydır.**

✓ **İşsizlik:** 2001'den bu yana Türkiye'nin esas meselelerinden biri de artan işsizliktir. DİE verilerine göre, **işsizlik oranları 2000'de %6.5, 2001'de %8.4, 2002'de %10.6, 2003'de %10.5, 2004'de ise, %9.9'luk büyümeye rağmen, %10.3 olarak halâ yüksek seviyededir.** DİE'ye göre, Ocak-Mart 2005 döneminde işsizlik oranı %11,7'ye çıkmış olup, bu oran kentlerde %13,9, genç nüfusta (15-24 yaş grubu) %21,8 (kentlerde %24,7) gibi çok daha yüksek seviyededir. Demek ki, **kentlerde her 4 gencimizden 1'i işsizdir!**

2000-2003 döneminde sürekli olarak azalan istihdam, ilk defa 2004'de 644 bin kişi artış göstermiş olup, TİSK'e göre, bu artışın sadece 48 bini kayıtlı olup, 616 bin kişisi kayıt dışı istihdamdır. Demek ki, **işverenler düşen döviz fiyatları karşısında iç ve dış rekabetini sürükleyebilmek için giderek daha çok kayıt dışı istihdama zorlanmakta, kayıtlı ve kayıtsız istihdamda özellikle reel ücretlerde bir türlü artış sağlanamamaktadır.**

Nitekim **2000-2003 döneminde, reel olarak işçi ücretleri %25.3 geriledi.** Reel ücretlerdeki bu erime 2001'de %13.4, 2002'de %8, 2003'de de %6.3'tür. Bu düşüş özel sektörde daha yüksektir. 2003 ve 2004 yıllarında döviz fiyatlarındaki gerilemeye rağmen, **dış rekabet gücümüzün korunmasında ve son iki yıldır ihracat artışındaki başarıda reel ücretlerdeki düşüşün de büyük bir payı vardır.**

✓ **Enflasyon:** 2003'den 2004'e yıllık bazda enflasyon, TÜFE'de %18,4'den %9,3'e, TEFE'de ise %13,9'dan sadece %13,8'e inmiştir. Çekirdek enflasyon (maliyet enflasyonu) diye bilinen özel sektör imalat sanayi yıllık fiyat artışı ise, %10,6 ile TEFE'nin altında kalmıştır. DİE, 1994 temel yılı yerine, 2003 baz yılı harcama kalıpları ve üretim yapısına göre hazırlanan yeni indeks uygulamalarına geçmiştir. Bir önceki aya göre, Mayıs 2005'de TÜFE %0,92, Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE $\equiv$ TEFE) %0,20 artmıştır. Ocak-Mayıs 2005 döneminde TÜFE'deki artış %2,5, ÜFE'deki artış %2,4 olup, Mayıs 2005 itibarıyla yıllık enflasyon TÜFE'de %8,7'ye, ÜFE'de ise %5,6'ya gerilemiştir.

✓ İmalat Sanayinde Kapasite Kullanım Oranı Aralık 2003'de %79,4 iken, Aralık 2004'de %84'e, Nisan 2004'de %76,5 iken, Nisan 2005'de ise %80,1'e (Özel Sektörde %68,8'den %80,7'ye) çıkmıştır.

✓ İmalat Sanayi üretimi 2001 yılında %-9.9 gerilemiş iken, bu oran 2002'de %10,7, 2003'de %9 ve 2004'de ise %10,4'lük bir artış göstermiştir. Ocak-Nisan 2004 döneminde %13,3 olan bu artış 2005'in aynı döneminde %5,2'ye gerilemiştir.

✓ **Dış Ticaret ve CİD Açığı:** 2003 yılında ihracat %31, ithalat da %34,5 artmıştır. 2004 yılında ihracat artışı %33,5, ithalat artışı ise %40,4 olup, ihracatın ithalatı karşılama oranı (ihracat / ithalat) %64,8'e gerilemiştir. Dış Ticaret (DT) açığı da -34,3 milyar \$'dır. **2004'de Türkiye'nin mal ihracatı dışında elde ettiği döviz geliri** 29,1 milyar \$ olup, bunun 25,1 milyar \$'ı hizmet gelirlerindendir (hizmet giderleri de -11,2 milyar \$'dır). Bu miktarın 4 milyar \$'ı bavul ticaretinden olup, başlıca hizmet gelirleri ise, milyar \$ olarak, turizm 15,9, taşımacılık 3,2, finansal, ticari, resmi ve diğer hizmetler 4,4, inşaat hizmetleri 0,7 ve işçi dövizleri de 0,8 milyar \$'dır. **Ocak-Nisan 2005 döneminde** ise, ihracat artışı (%24,1) yıllardır ilk defa **ithalat artışını** (%21,9) geçmiş olup, DT Açığı -12,1 milyar \$, ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %65,6'dır.

Cari İşlemler Dengesi (CİD) açığı (Cari Açık = döviz cinsinden mal ve hizmet gelir ve giderlerinin farkı olup, Türkiye'nin kendi mal ve hizmet gelirleri ile ulaştığı bir dengedir) **2004'de -15,6 milyar \$'a ulaşmıştır. 2004'de Cari Açık hedefinin 2'ye katlanmasının esas sebebi** ise, TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu dayanıklı tüketim malları ithalatında patlamaya ilaveten, büyüme hızı hedefinin %5 yerine %9,9 olarak gerçekleşmesi ve ithal girdisi yüksek olan ihracattaki sıçramadır. **Bu yüksek büyüme hızı**, ithalat hedefinin 75 milyar \$'dan 97,4 milyar \$'a (fark 22,4 milyar \$), ihracat hedefinin de 51,5 milyar \$'dan 63,1 milyar \$'a (fark 11,6 milyar \$) çıkmasına yol açmıştır. Ocak-Nisan 2005 döneminde **ithalatımızın %89'u yatırım ve üretimle ilgili ara malları ve hammaddeler ile yatırım mallarından oluşmakta olduğu için**, büyümedeki artış ithalat artışına ve dolayısıyla **Cari Açığın da sıçramasına sebep olmuştur. 2005 yılı Cari Açık hedefi 11 milyar \$'dan, Mayıs ayında 15,3 milyar \$'a revize edildi ise de, bu açık sadece Ocak-Nisan 2004 döneminde**, TL'nin %20 dolayında aşırı değerlenmesinin de etkisi ile, **8,9 milyar \$'a ulaşmıştır.**

Döviz sepeti (1\$+1,5 €) bazında, TL'nin %20 dolayında aşırı değerlenmişliği de, **2003'den 2004'e** başta otomobil olmak üzere, **tüketim malları ithalatını %84,8 (7,5 milyar \$'dan 13,9 milyar \$'a) artırarak**, ithalatın ve dolayısıyla **dış ticaret ve cari açıkların büyümesine önemli etkiler yapmıştır.** Tüketim malları içinde kara taşıtları ve parçaları 5,4 milyar \$'dan 10,2 milyar \$'a fırlayarak %90'lık bir artış göstermiştir. Türkiye'nin ihraç ettiği kara taşıtları ve parçaları ise %57 artarak 5,3 milyar \$'dan 8,3 milyar \$'a çıkmıştır.

Cari açığın bir kısmı net DYS yatırımları gelirlerinden, önemli bir kısmı TL'nin aşırı değerlenmesine yol açan, kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) girişleri ile, geri kalan kısmı da Ödemeler Dengesinin **Net Hata ve Noksan kaleminden finanse edilmektedir.** Cari açık kapatılamamışsa bunun bir kısmı **MB'deki döviz rezervlerinden**, geriye kalanı da kısa veya orta vadeli **dış borçlanma ile finanse edilmek zorundadır.** Nitekim, 2004'de yabancıların Türkiye'deki portföy yatırımları (sıcak para) 8,1 milyar \$ ve Net-Hata ve Noksan Kalemi de 3,1 milyar \$'dır.

CİD açığı / GSMH oranı %5,1'e çıkmış (bu oran 2001 krizinin temel sebebi) **olmasına rağmen**, bankacılık kesimi BDDK tarafından sıkı bir şekilde denetlendiği için, **bankaların açık pozisyonlarının düşük düzeyde seyretmesi, ilaveten 2002'den 2004'e MB döviz rezervlerinin 26,7 milyar \$'dan 36 milyar \$'a çıkması, 2004 sonunda Bankalardaki döviz rezervlerinin 21,1 milyar \$ seviyesinde ve döviz mevduat hesaplarının da 70 milyar \$ civarında seyretmesinden dolayı, 2005 yılında da bir döviz krizi beklenmemektedir.**

✓ **Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) Yatırımları:** DYS yatırımlarında 2002'de 1 milyar 32 milyon \$'lık giriş, 55 milyon \$'lık çıkışla net DYS girişi 977 milyon \$ iken, 2003 yılında 0,7 milyar \$ giriş ve -0,5 milyar \$ çıkış olduğu için **net DYS girişi sadece 0,2 milyar \$'dır. Dünyada 2002'de DYS yatırımı stoku 7.1 trilyon \$'dır. Türkiye'nin payı ise sadece %0.3 (binde 3) ile 18.6 milyar \$'dır.**

Yabancıların Gayrimenkul Alımları: 12 Temmuz 2003'de Tapu Yasası'nda yapılan değişiklikten bu yana **yabancıların Türkiye'de gayrimenkul** (taşınmaz= ev, arsa ve arazi) **satin almaları** artmıştır. Bu satışlardan elde edilen dövizler Merkez Bankası (M.B) tarafından ödemeler dengesinin **Net-Hata ve Noksan Kaleminde** gösterilirken, **Temmuz 2004'den itibaren DYS kalemleri içerisinde yer almaya başlamıştır.**

2004 yılında ise DYS kalemi 2,6 milyar \$'a fırlamış olmasına rağmen, bu miktarın 1,2 milyar \$'ı DYS yatırımı girişinden 1,4 milyar \$'ı da **yabancıların gayrimenkul alımından** (19 Temmuz 2003'den bu yana 8 bin dolayında gayrimenkul satın alınmış) **kaynaklanmıştır. 2004'de Türkiye'den çıkan DYS yatırımı tutarı da 0,9 milyar \$ olduğuna göre, geçen yıl Türkiye'ye giren net DYS girişi (gayrimenkul satışı gelirleri hariç), sadece 0,3 milyar \$ (1,2-0,9) seviyesindedir. Ocak-Nisan 2005'de 0,7 milyar \$'lık Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımı girişinin 0,4 milyar \$'ı gayrimenkul satışındandır. Türkiye'den çıkan DYS ise, 0,3 milyar \$ olup, gayrimenkul satışından elde edilen gelirler hariç, net DYS girişi sıfıra yakındır.**

✓ **2004 Yılı itibariyle Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yeri ise; toplam üretimde (GSMH'de 18.ci, nüfus itibariyle 15.ncidir. Dünya dış ticaretinde Türkiye'nin payı ihracatta %0.9 (binde dokuz), ithalatta ise %1.3'tür.**

✓ **2004 Devlet Bütçesi Gerçekleşmeleri:** 2004'de Bütçe Harcamaları 140,1 katrilyon (ktr) TL, Gelirleri 109,9 ktr TL olup, Bütçe Açığı da -30,3 ktr TL'ye= 21,2 milyar \$ (SGK açıkları -19,3 ktr TL=13,5 milyar \$'a) ulaşmış, Toplam Faiz Harcamaları ise 56,5 ktr.TL (39,5 milyar \$) olup, bu durumda;

- **Toplam gelirlerin** (109,9 ktr) **%51,4'ü** ve **vergi gelirlerinin** (90,1 ktr) **%62,7'si faiz ödemelerine** (56,5 ktr. TL) **harcanmıştır (2003'de bu oranlar sırası ile %58,6 ve %69,5 idi).**
- **Toplam harcamaların da halâ %40,3'ü faiz ödemelerine gitmektedir.**
- **Toplam faiz ödemelerinin** (56,5 ktr) **%89'u** (50,3 ktr) **İç Borç** (157 milyar \$) **faiz ödemelerine, sadece %11'i de** (5,1 ktr) **Dış Borç** (153,2 milyar \$) **faiz ödemelerine gitmiştir.**

Ocak-Mayıs 2005 Bütçe Gerçekleşmeleri: **Katrilyon TL** olarak, harcamalar 54,9, gelirler 51,1 (vergi gelirleri 40,6), **bütçe açığı -3,8'dir.** Harcamalar içinde **faiz ödemeleri 20.4** (iç borç faizi 17,5, dış borç faizi 2,9), **SGK açıkları toplamı da 9,7 katrilyon TL'dir** (emekli sandığı 3,8, SSK 3,1 , Bağkur 2,6 ve işsizlik sigortası fonu 0,2).

Yukarıdaki oranlar, bütçe performansında nispi bir başarıya rağmen, ekonomik ve mali dengelerin halâ bıçak sırtında olduğunu göstermektedir. Onun için, önümüzdeki yıllarda da kamuda mali disipline ve sıkı para politikasına devam edilmesi gerekmektedir. Bütçede ve iç borçları çevirmede nispi bir iyileşmeye rağmen, Türkiye'nin esas meselesi Dış Borç Stokundan çok, İç Borç Stokudur. Nitekim; 2002'den Şubat 2005'e İç Borç Stoku 100 milyar \$'dan (150 ktr TL) 165 milyar \$'a (231 ktr TL) çıktığı halde, aynı dönemde Dış Borç Stoku 131 milyar \$'dan sadece 162 milyar \$'a çıkmıştır. Belirtmek gerekir ki, son dört yıldır, Bütçe'de faiz dışı fazla hedefine ulaşılması için, mali disipline uyulmamış olsaydı, özellikle iç borç stoku daha hızlı artacaktı. Türkiye'de, **Devlet Bütçesinin en büyük kara deliği ise, 2004'de Bütçe Açığının %63,7'sini oluşturan SGK açıklarıdır (Bütçeden SGK'lara transfer edilen 19,3 katrilyon TL).**

Kamu Kesiminde (Devlet, KİT'ler, Belediyeler ve BİT'lerde) **aşırı israfı azaltacak, tasarruf ve verimliliği artıracak yapısal tedbirler ile, özelleştirme ve kayıt dışı ekonomi ile mücadele konularında daha hızlı adımlar atılması gerekmektedir. Bu konularda daha hızlı hamleler yapılmadığı sürece enflasyonla mücadelede ve büyümede elde edilen başarılar kalıcı olamaz. Bütçe Açığı / GSMH oranı %11 seviyesinden %4'ün altına indirilene kadar talepteki bir canlanma ve döviz fiyatları artışları (ithalatın %86'sı üretim ve yatırım mallarından oluştuğu için**

iç fiyatlara yansıtılacak) normal seviyelerine ulaştığında **enflasyon hızındaki düşüşün devam etmesi çok zor görülmektedir.**

2004'ün (+)'ları: Yıllık enflasyon, 34 yıl sonra (1970'den bu yana) **tek haneli** rakama inmiş, yıllık bileşik faizin %20'ye inmesi, ihracat ve büyüme hızında rekor artış, Bütçe performansında iyileşme, ilk 9 ayda özel sektör yatırımlarında %55'lik bir artış, Kıbrıs ve Irak politikalarında başlangıçta yanlış görünen kararların Türkiye'nin lehine dönüşmesi ve nihayet AB'den müzakere tarihi alınmasıdır.

2004'ün (-)'ları: Özelleştirmede, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede, SGK reform çalışmalarında yetersizlik, TL'nin daha da değerlenmesi sonucu **rekor düzeyde dış ticaret ve cari denge açıkları** ile tüketim malları ithalatında patlama, **iç borç stoku ve işsizlik artışlarının sürmesidir.** Hükümetten bu kronik sorunların üzerine daha cesaretle gitmesini bekliyoruz.

Türkiye'de 5 yıldır uygulanan ve önümüzdeki 3 yılda da devam edecek olan **IMF destekli istikrar programlarının** uygulanacak olmasının da **etkisiyle, para ve maliye politikaları yerine oturmuştur.** 5 yıllık istikrar programı ile, ekonomide kötüye gidiş önlenmiş ve ekonomik canlanma bir ölçüde sağlanmıştır. Ancak 5 yıllık **sıkı para ve maliye politikaları uygulanmasına rağmen,** devlet bütçesinde yatırımlara yeterince kaynak aktarılamamakta, özellikle **iç borç faiz yükü ve cari harcamalar bir türlü azaltılamamakta, kamuda israf önlenememekte ve iç borç stoku artış hızı düşmesine rağmen,** bu borcun **azalış eğilimine girmesi bir türlü gerçekleştirilememektedir.** Bu sorunların hızla **çözülebilmesi için tek çıkar yol, özelleştirme ve mikro iktisat politikalarının cesaretle uygulanmasıdır.**

Mikro iktisat politikaları kapsamında; **kamu kesimindeki (KİT'ler, Belediyeler ve BİT'ler dahil) her kurum ve kuruluşta aşırı istihdamın ve israfın asgari düzeye indirilmesi ile, kamu kesimindeki verimlilik, kârlılık ve etkinliğin artırılmasına öncelik verilmelidir.** Ancak, **bu tür köklü operasyonların yapılabilmesinin, politik riskten dolayı, çok zor olduğu bilinen bir gerçektir.**

Yatırımlar ve Beklentiler: Türkiye enflasyonla mücadelede önemli bir mesafe almış ve büyüme hızı da 2002'den bu yana %5'in üzerinde bir artış göstermiştir. Bu olumlu gelişmelerin yatırım ve istihdam artışına katkısı, 3 yıl aradan sonra, nihayet başlamıştır. Nitekim;

- 2003'den 2004'e toplam ithalatta yatırım mallarının payının %16,3'den %18'e (%53'lük bir artışla 11,3 milyar \$'dan 17,4 milyar \$'a) çıkması ve
- 2004 yılında özel sektör yatırımları %46'lık bir artışla 60.7 katrilyon TL'ye (42.7 milyar \$'a) ulaştığı için, geçen yıl 644 bin kişilik bir istihdam artışı sağlanmıştır.

2004 yılında büyüme hızı hedefinin yaklaşık iki katına çıkmasına etki eden başlıca faktörler ise; buzdolabı ve televizyon gibi **dayanıklı tüketim mallarının fiyatlarının yaklaşık yarıya düşmesi,** döviz fiyatlarının gerilemesi sonucu **otomobil ithalatında sıçrama ve kredi kullanma çılgınlığı** ile 2001 krizinden beri **ertelenmiş bir talep patlaması** sağlamıştır. 2004'de **özel tüketim harcamalarında %10.1'lik artışa** ilaveten, **özel sektör yatırımlarında %46'lık bir artış,** tarım sektöründeki %2'lik büyüme ve nihayet 1999'dan beri sürekli küçülen **inşaat sektöründe ilk defa %4.6'lık bir artış büyüme hızında büyük bir sıçramaya yol açmıştır.**

Ancak, **2004'ün 2. çeyreğinden son çeyreğine özel tüketim harcamaları talebi artışının %18.4'den %3.6'ya, inşaat sektöründe %6.5'den %-0.5 gerilemeye ve dayanıklı tüketim malları talebinin %48'den %-5.7'ye, son çeyrekte sanayideki üretim artışının %4'e gerilemesi** 2005 yılında **%5'lik büyüme hızı hedefinin gerçekleştirilmesinin zor olacağını** ortaya koymaktadır. Nitekim, ihracata dönük, girdilerini ucuz dövizlerle yurtdışından ithal eden büyük şirketler haricindeki **KOBİ'lerin ve esnafın "Ramazan Bayramı'ndan beri piyasa çok durgun, yaprak kıpırdamıyor"** şeklindeki serzenişleri bu durumu açıklamaktadır.

Belirtmek gerekir ki, **son 10 yıldır Türkiye'de ticaret kesimi büyük bir yapısal değişim geçirmektedir. Giderek artmakta olan yerli ve yabancı süpermarket ve hipermarketler** gıdadan-giyime ve hatta beyaz eşyaya kadar ucuz ve kaliteli mallar satabildikleri için, başta bakkallar ve gıda toptancıları olmak üzere **küçük esnafa büyük bir darbe vurmaya devam etmektedir. Tabii bu durumun eksilerini ve artılarını da düşünmek gerekmektedir.**

2002-2004 döneminde ortalama büyüme hızı %7.9'luk bir artış göstermiş ise de, Türkiye'nin esas meselesi istikrarlı bir büyümedir. Nitekim 1993-2004 döneminde, 3 ekonomik kriz geçiren Türkiye'de, ortalama büyüme hızı ise sadece %3'dür. iktisadi büyümenin sürdürülebilmesi için piyasanın tekrar canlandırılmasına ihtiyaç vardır. İlaveten, istihdam artışının devamı ve işsizliğin azaltılabilmesi için tek çıkar yol ise, inşaat sektörünün canlandırılmasından geçmektedir. Çünkü bu sektör, en az 150 dolayında alt sektörü harekete geçirerek, özellikle yarı vasıflı ve vasıfsız işçilerin istihdam artışına en büyük katkıyı sağlamaktadır.

AB'den müzakere tarihi alınmasının olumlu etkileri ile, özel sektör yatırımlarında devam edecek olan artışa ilaveten, Türkiye'ye tam üyelik tarihi verilmediği için DYS yatırımlarında bir sıçrama olmayacak olsa bile, azda olsa artması beklenen DYS yatırımları ile, son yıllarda artış eğilimine giren işsizliğin düşüş eğilimine girmesi beklenmektedir. Ancak, bu müspet gelişmelere ulaşılmasında en büyük engel, döviz sepeti (1\$+1.5€) bazında bile TL'nin %20 dolayında aşırı değerlenmiş olmasıdır. Çünkü, bunun maliyeti, tarım ve sanayi sektörlerindeki yerli üreticilerimiz ve ihracatçılarımız aleyhine, yabancılar lehine iç ve dış piyasalarda %20 dolayında haksız rekabet avantajı sağlanması ile, üreticilerin yerli girdiler yerine yabancı girdiler kullanmasına, tüketicilerin de yerli mallar yerine yabancı mallar (yabancı tereyağı, yabancı TV) satın almalarına yol açmasıdır.

Ekonomi ilmi alternatif maliyet üstüne kurulmuştur. Ucuz döviz politikasının avantajları ise, sıcak para girişleri (2003'den 2004'e portföy yatırımları 2,6 milyar \$'dan 8,1 milyar \$'a çıkması) ile, belli bir süre, döviz dar boğazını aşarak, **Cari Açığın büyük bir bölümünü kolayca finanse etmek**, ayrıca hiçbir yapısal reform yapılmadan, istikrar programının da desteği ile enflasyonu baskı altında tutmaktır. Ancak, bu durum daha ne kadar sürecek? **"Ekonomi biliminin kanunları vardır ve er geç hükmünü icra eder"**. Bizden hatırlatması...

Çin Tehdidi: 10 yıl önce, Dünya Ticaret Örgütü'nde (DTÖ) alınan kararlar sonucu, **2005 yılı başından itibaren dünya ticaretinde tekstil ve konfeksiyonda kotalar kalktı. 2005 yılı başından itibaren, Çin ürünlerine de AB pazarında kota uygulanmayacaktır. Üstelik Çin parası Yuan \$'a bağlı olduğu için eksik değerlenmiştir. TL ise aşırı değerlidir. Bu durumda, hem iç piyasada ve hem de dış piyasalarda Çin tekstil ve konfeksiyon ürünleri ile nasıl rekabet edeceğiz?** DTÖ tahminine göre kotaların kalkmasıyla AB pazarında Türkiye'nin payı tekstilde %13'den %12'ye, hazır giyimde %9'dan %6'ya inecek, Çin'in payı ise, tekstilde %10'dan %12'ye, konfeksiyonda da %18'den %29'a çıkacaktır.

23 Mart 2004 günü **DTM müsteşarı 42 çeşit tekstil ürününe kota uygulamak için Çinli yetkilileri masaya davet etti. Toplantılar Ocak 2005 sonunda başlayacaktır. DTÖ normlarına göre, herhangi bir sektörde piyasayı bozucu faktörler (kriz tehlikesi) başgösterirse, geçici bir süre, kademeli olarak azaltılmak şartıyla, 8 aydan 3 yıla kadar kota uygulamasına gidilebilir. Tabii bu geçici bir tedbirdir. Oysa, bu sektör bizim için çok önemlidir. Çünkü, bavul ticareti dahil bu ürünler 2004 ihracatımızın %36'sı (22 milyar \$) ve istihdamın bel kemiğidir. Fakat, Türkiye'de toplam maliyet içinde enerji maliyetlerinin oranı tekstilde %15, boyahanelerde ise %20, finansman maliyetleri de yüksek olduğu halde, Çin'de bu maliyetler çok düşük düzeydedir. Çin'le rekabet edebilmek için, kısa dönemde, Türkiye'de %41 dolayında olan istihdamdaki mali yükün (sigorta primleri ve vergi kesintilerinin) yarıya indirilmesi, orta vadede, enerji maliyetlerinin düşürülmesi için de biran önce nükleer santrallerin inşasına hız verilmelidir. Fransa'da bile toplam elektrik üretiminin %74'ü nükleer santrallerden elde edilmektedir.**

GB'NİN ZARARI VE AB İLE MÜZAKERELER

GB'nin Zararı 100 milyar Dolar mı?

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Türkiye arasında 12 Eylül 1963'te imzalanan Ankara Anlaşması 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girdiğinde Türkiye AET'ye ortak üye oldu. Nihai hedef tam üyelik olmakla birlikte, önce kademeli olarak Gümrük Birliği (GB) kurulacaktı.

23 Kasım 1970'de imzalanan ve 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmiş olan Katma Protokol ile, 1972 başından itibaren Türk Sanayi Ürünleri (1968'den itibaren adı AET'den Avrupa Topluluğu'na (AT'a) dönüşen) AT'a gümrüksüz girmeye başladı. Alınan bu tavizin karşılığında

Türkiye'de 1973'ten itibaren AT ülkelerinin sanayi ürünlerinden aldığı Gümrük Vergilerini (GV) 22 yılda sıfırlamayı taahhüt etmişti.

1963 Ankara Anlaşması ve Katma Protokol iki tarafın parlamentolarında da onaylandığı için Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) ile GB'ye girmesi bir devlet taahhüdü idi. Maalesef biz 40 yılı aşkın bir süredir GB'yi iç politika malzemesi yaptık ve yapmaya da devam ediyoruz.

Son yıllarda AB ile ilişkiler tartışılırken GB'nin zararı da sık sık gündeme getirildi. Fakat hiç kimse AB'nin 33 yıllık GB kaybından ve Türk Sanayi Ürünleri'nin AB'ye GB'den önce 23 yıl GV'siz girmesinin Türkiye'nin sanayileşmesine ne kadar müspet etki ettiğinden hiç bahsetmedi. **GB'nin zararı**, 4-5 yıl önce 45-50 milyar \$'dan başlanarak ve her yıl 10'ar milyar \$ zam yapılarak, **geçen aylarda 80 milyar \$'a kadar çıkarıldı. Hesaplama ise şöyle yapıldı: GB'den bu yana Türkiye AB ile dış ticaretinde (X milyar \$) Dış Ticaret (DT) açığı vermiş, ilaveten 15-20 milyar \$'da GV kaybı=GB'nin zararı!**

Bu yanlış hesaplama ile devam edersek, **1996-2004 döneminde AB ile toplam DT açığımız 80 milyar dolara, 20 milyar \$'lık GV kayıplarını da eklersek GB'nin zararı 100 milyar \$'a çıkmış mı oldu?! Hayır. Bu hesaplama bilimsel olarak tamamen yanlış bir değerlendirmedir. Maalesef bu mesnetsiz (dayanaksız) hesaplama herkes ve her kesim tarafından doğru kabul edilerek kamuoyunun yanıltılmasına devam edilmektedir.**

Oysa, **1996-2004 döneminde toplam ithalatımız 493 milyar \$, ihracatımız 308 milyar \$ olup, toplam DT açığımız 185 milyar \$'dır. Bu açığın yaklaşık, sadece 80 milyar \$'ı (%43.2'si) AB ülkeleriyle, geriye kalan 105 milyar \$'ı (%56.8'i) AB dışı ülkelerle (Bkz Tablo-2).** Burada şu soruyu sormalıyız: AB ile DT açığına ve artışına GB yol açmış ise, AB dışı ülkelerle olan DT açığının sebepleri nelerdir ve bu açığı nasıl izah edeceğiz? Cevabını maalesef kimse veremiyor.

Son 9 yıllık GB döneminde ithalatın yaklaşık %89'u hammadde, ara malı ve yatırım mallarından oluşmuştur. Türkiye'de ithalat artışı ve DT açığının artması tamamiyle GSMH büyüme hızı artışına ve dolayısıyla ithal girdisi yüksek olan ihracat artışına bağlıdır. Nitekim, Tablo-2'de görüldüğü gibi, 2001 yılında Büyüme hızı %-9.5 gerilemiş, 2000'den 2001'e;

- İthalat 54.5 milyardan 41.4 milyar \$'a inmiş,
- DT açığı 26.7'den 10.1 milyar \$'a gerilemiş,
- AB ile DT açığı da 12.3'ten 2.2 milyar \$'a inmiş,
- Mal ve hizmet gelir giderlerimizin farkı olan Cari İşlemler Dengesi (CİD) açığı da -9.8 milyar \$'dan +3.4 milyar \$'lık (13.2 milyar \$ fark) bir artışı dönüşmüştür (Bkz Tablo-2).

TABLO-2. TÜRKİYE'NİN TOPLAM VE AB İLE DIŞ TİCARETİ (Milyar \$)

	1993	1995	1996	2000	2001	2002	2003	2004
GSMH (Milyar \$)	182.0	171.2	183.8	201.9	144.0	181.7	239.0	299.5
GSMH (%)	6.8	8.0	7.1	6.1	-9.5	7.8	5.9	9.9
İthalat	29.4	35.7	43.6	54.5	41.4	51.6	69.3	97.4
İhracat	15.4	21.6	23.2	27.8	31.3	36.1	47.3	63.1
DT (1) Açığı	-14.0	-14.1	-20.4	-26.7	-10.1	-15.5	-22.0	-34.3
CİD (2) Açığı	-6.4	-2.3	-2.4	-9.8	+3.4	-1.5	-6.9	-15.6
1996-2004 Toplam Dış Ticaret (DT) Açığı 185 Milyar \$								
AVRUPA BİRLİĞİ (AB) İLE DIŞ TİCARETİMİZ								
İthalat (M)	13.9	16.9	23.1	26.6	18.3	23.3	31.7	45.4(*)
İhracat (X)	7.6	11.0	11.5	14.3	16.1	18.5	24.5	34.3(*)
DT Açığı	-6.3	-5.9	-11.6	-12.3	-2.2	-4.8	-7.2	-11.1(*)
1996-2004 AB ile Toplam DT Açığı 80 Milyar \$, AB Dışı Ülkelerle 105 Milyar \$								
M'de AB Payı (%)	47	47	53	49	44	45	46	46.7(*)
X'da AB Payı (%)	49	51	50	52	51	51	52	54.7(*)

(1) DT = Dış Ticaret; (2) CİD = Cari İşlemler Dengesi; (*) 25 üyeli Avrupa Birliği

Kaynak: DPT, Türkiye'nin üyeliğinin AB'ye Muhtemel Etkileri, Kasım 2004, s.26; DİE, Haber Bülteni, Şubat 2005.

İlaveten, GB öncesi 1995'den 2004'e;

- GSMH 171 milyar \$'dan 299.5 milyar \$'a,
- İthalat 35.7 milyardan 97.4 milyar \$'a (2.7 kat),
- İhracat ise 21.6 milyardan 63.1 milyar \$'a (2.9 kat),
- AB'den ithalat 16.9 milyardan 45.4 milyar \$'a (2.7 kat artış),
- AB'ye ihracat ise, 11 milyardan 34.3 milyar \$'a (3.1 kat artış) yükselmiş,
- Türkiye'nin ithalatında AB'nin payı %47'den %43.5'e gerilemiş (25 üyeli AB'nin payı %46.7),
- İhracatımızda AB'nin payı ise, %51'den %51.7'ye (25 üyeli AB'nin payı %54.7'ye) çıkmıştır.

Bazı eleştirmenler ise, "GB öncesi ve sonrası 9 yılda DT açığı yaklaşık ikiye katlanmıştır" iddiasında bulunmaktadır. Doğrudur. Fakat, bunun asıl sebebi, 1993'ten 2004'e, ithal girdisi oranı yüksek olan ihracatın 4.5'e katlanması (AB'ye ihracatın 7.6 milyar \$'dan 34.4 milyar \$'a çıkmış) ve GSMH'nin de % 65'lik bir artış göstermesidir.

Bölgelere Göre DT Açığı: 2004 yılında; ihracat ve ithalatımızda, sırasıyla 25 üyeli AB'nin payı %54,7 ve %46,7'dir. 34,3 milyar \$'lık toplam Dış Ticaret Açığının (DTA=İthalat-İhracat) sadece %32,3'ü (45,4-34,3=11,1 milyar \$'ı) AB ülkeleriyle, %25'i (15,3-6,7=8,6 milyar \$'ı) KEİ Ülkeleriyle, %37,2'si (15,9-3,1=12,8 milyar \$'ı) başta Uzak Doğu ülkeleri olmak üzere, Orta Doğu dışındaki, "Diğer Asya Ülkeleri" ile. Demek ki, Dış Ticaret Açığının tek sebebi AB ile yapılmış olan Gümrük Birliği (GB) değildir. 2004'de Türkiye'nin toplam dış ticaretinde, ihracatın ithalatı karşılama oranı (ihracat / ithalat) %64,6 iken, bu oran AB ile dış ticaretimizde %75, KEİ ülkeleri ile %43, Uzakdoğu ülkeleri ile %19'dur. Üstelik, Uzakdoğu ülkelerinden ithal edilen malların %90'ı dayanıklı tüketim mallarından oluşurken, AB'den yapılan ithalatın ise %90'ı yatırım ve üretim mallarından oluşmaktadır.

Ülkelere Göre DT Açığı ve Fazlası: 2004 yılında Türkiye'nin en çok DT açığı verdiği ülkeler, milyar \$ olarak (parantez içinde sırasıyla ithalat - ihracat); Rusya -7,1 (9,0 – 1,9), Almanya -3,8 (12,5 – 8,7), Çin -4,1 (4,5 – 0,4), İsviçre -3,0 (3,4 – 0,4), Fransa -2,5 (6,2 – 3,7), Japonya -2,5 (2,7 – 0,2), Güney Kore -2,5 (2,6 – 0,1), İtalya -2,3 (6,9 – 4,6), Ukrayna -1,9 (2,5 – 0,6), İran -1,2 (2,0 – 0,8), Tayvan -1,1 (1,2 – 0,1) milyar \$ ve İspanya -0,6 (3,3 – 2,6) milyar \$'dır.

Türkiye'nin DT fazlası verdiği ülkeler ise, milyar \$ olarak (parantez içinde sırasıyla ihracat - ithalat); İngiltere 1,2 (5,5 – 4,3), ABD 0,1 (4,8 – 4,7), Hollanda 0,2 (2,1 – 1,9), Irak 1,3 (1,8 – 0,5), İsrail 0,8 (1,3 – 0,7) ve BAE 1,0 (1,1 – 0,1) milyar \$'dır.

Türkiye'nin esas meselesi, sadece Rusya ile 7,1 milyar \$'lık; Çin, Japonya, Güney Kore ve Tayvan ile de 10,2 milyar \$'lık Dış Ticaret Açığı vermesidir. Rusya ile cari açığın bir kısmı turizm gelirleri, bavul ticareti ve müteahhitlik hizmetleri gelirleri ile bir ölçüde azaltılmaktadır.

GB sonucu "15-20 milyar \$'lık Gümrük Vergisi kaybının zarar hanesine yazılması" ise çok abartılı ve abesle iştir. Çünkü, 1995'te AB ülkelerine karşı koruma oranı sadece %5.47 olup, bu oran 1996'da %1.34'e inmiştir (DPT, Kasım 2004, sayfa 23). Ayrıca son 9 yıllık dönemde ithalatın yaklaşık %90'ı yatırım ve üretim ile ilgili olduğuna göre, eğer Türk iş aleminin kendi devletine bu kadar vergi vermemiş ise, bunun olumlu etkilerinden de söz etmek gerekir. Verilmeyen gümrük vergisi sayesinde Türk işverenin maliyetleri düşmüş ve neticede dış rekabet gücü artmış, iç piyasada ise daha düşük fiyatlarla mal alma imkanına kavuşan tüketicilerimizin refah düzeyi artmıştır.

Diğer iddia da "GB ile AB'nin OGT'sine girildiği için DT açığı artmıştır". Bilinmesi gereken gerçekler ise; a) GB öncesi 1993'te bile, yıllık ihracatımız sadece 15.4 milyar \$ iken, Türkiye'nin DT açığı 14 milyar \$ değil miydi? b) Türkiye'nin Ödemeler Dengesi yapısı sürekli olarak DT açığı vermek zorundadır. Çünkü Türkiye ihracat gelirlerine ilaveten son yıllarda (8-

9 yıldır) **bavul ticareti ve başta turizm gelirleri olmak üzere hizmet gelirlerinden her yıl 25-30 milyar dolarlık** (hizmet giderleri de 8-13 milyar \$) **bir döviz geliri elde etmektedir. Önemli olan, bu dövizleri de yatırım, üretim ve ihracat artışına dönüştürebilmektir. Bunun yolu da ithalat artışı ve DT açıklarından geçmektedir.**

Dinamik Etkiler: GB'nin rakamsal olarak ölçülemeyen dinamik etkileri de çok önemlidir. Türkiye'nin AB ile GB'ye girmesi **yerli üreticileri geri dönülmez bir şekilde uluslararası rekabete açmış**, böylece eksik rekabetçi ve korumacı lobilerin güçlerinin azalmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Neticede, düşük verimle, pahalı mal üreten firmalarımız, reorganizasyona zorlanarak kaliteli ve ucuz mal üretmeye, üretimi artırmaya ve ihracata zorlanmışlardır. Türk tekstil ve hazır giyim, otomotiv ve elektronik sanayileri bunun en güzel örneklerindendir.

Nitekim, **“GB ile Türk sanayi batar”** iddiasında bulunanlara **cevabım yine rakamlarla olacaktır. Ocak 2005 İhracatçı Birlikleri kayıtlarına göre, 1995'den 2004'e, ihracat artışları, milyar \$ olarak;**

- **Tekstil ve hazır giyim 8.2'den, Bavul Ticareti dahil, 21'e** (2.6 kat artış),
- **Taşıt araçları ve yedek parçaları 0.8'den 10.8'e** (13.5 kat),
- **Demir ve demir dışı metaller 3'den 9.2'ye** (3.1 kat),
- **Elektronik cihazlar 0.9'dan 6.1 milyar \$'a** (6.8 kat) çıkmıştır.

GB sayesinde Türk tekstil ve hazır giyim ürünlerine AB'de kotalar 1996'da kalktığı için, bu mallarda Türkiye AB pazarında Çin'in ardından, 4.lükten 2.liğe yükselmiş idi. 2004'de Türkiye'nin toplam tekstil ve hazır giyim ihracatı 17,7 milyar \$ olup, bu ihracatın %73'ü AB ülkelerinedir. AB pazarında Türkiye'nin payı tekstilde %13, hazır giyimde %9 iken, Çin'in payı sırasıyla %10 ve %18'dir.

1996'dan 2004'e, ihracat'ta başarılı olan sektörlerde **üretim artışları**, milyon adet olarak;

- **Televizyon 1.8'den 20.4'e** (11.3 kat artış),
- **Buzdolabı 1.7'den 4.7'ye** (2.8 kat artış),
- **Çamaşır makinesi 0.9'dan 4.1'e milyon adede** (4.6 kat artış),
- **Şişe ve cam üretimi de 0.5 milyon ton'dan 1.2 milyon ton'a** (2.4 kat artış) ulaşmıştır.

Ürünlere ve Ükelere Göre Sanayi Malları İhracat Adedi (Türkiye'de ilk defa)

1996'dan 2004 yılına ihracatımızda başlıca tüketim ve sanayi ürünleri miktarı, **adet olarak** (parantez içinde milyon \$);

- **Televizyon 1.2 milyondan (217) 18,5 milyona (2,636),**
- **Buzdolabı 645 binden (103) 2,9 milyona (520),**
- **Çamaşır makinesi 49 binden (11) 2,2 milyona (390),**
- **Fırın 1,7 milyondan (81) 4,3 milyona (222),**
- **Otomobil 26 binden (200) 320 bine (3,928),**
- **Kamyon 1,2 binden (30) 183 bine (2,213),**
- **Otobüs-Minibüs 3,2 binden (258) 6,4 bine (556),**
- **Traktör 943'den (7,7) 10,4 bin (147) adede fırlamıştır.**

2004 yılında toplam ihracatımızın %4,2'sini televizyon, %6,2'sini otomobil, %3,5'ini kamyon, yaklaşık %2'sini de buzdolabı ve otobüs-minibüs oluşturmaktadır.

1996'dan 2004'e ithalatımızda ise, adet olarak;

- **Otomobil 64 binden 325 bine,**
- **Televizyon 195 binden 2,2 milyona çıkmış,**
- **Buzdolabı sayısı da 153 binden 54 bine,**
- **Çamaşır makinesi sayısı da 212 binden 206 bine inmiştir.**

1996'dan 2004'e ülkeler bazında, başlıca sanayi malları ihracatımız, adet olarak;

- **Televizyon:** İngiltere'ye 167 binden 3,5 milyona, Almanya'ya 428 binden 3,4 milyona, İtalya'ya 21,7 binden 3,1 milyona, İspanya'ya 42 binden 1,9 milyona, Fransa'ya 76 binden 1,6

milyona, Romanya'ya 14,8 binden 694 bine, Yunanistan'a 23 binden 398 bine, İsveç'e 10 binden 366 bine, Rusya'ya 8,6 binden 338 bine, Avusturya'ya 36 binden 250 bine fırlamıştır.

- **Buzdolabı:** İngiltere'ye 153 binden 466 bine, Fransa'ya 149 binden 353 bine, Irak'a birkaç yüzden 284 bine, Almanya'ya 41,6 binden 259 bine, İtalya'ya 9,5 binden 147 bine, Cezayir'e 2 binden 118 bine, İsrail'e 21 binden 78 bine, İspanya'ya 11,5 binden 66 bine sıçramıştır.

- **Çamaşır Makinesi:** Almanya'ya 16,8 binden 426 bine, İngiltere'ye 726'dan 208 bine, Fransa'ya 4 binden 199 bine, Rusya'ya 1,3 binden 190 bine, İspanya'ya 310'dan 185 bine, Romanya'ya 5,2 binden 128 bine çıkmıştır.

Görüldüğü gibi, 2004 sonu itibarıyla milyonlarca İngiliz, Fransız, Alman ve İtalyan vatandaşı evlerinde Türk malı televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesi kullanmaktadır. Demek ki, Türk Sanayi ürünleri AB'ye girmiş bile... _

40 yıllık bir mazisi olan "**Onlar ortak biz pazar**" sloganına gelince: 1995'den 2004'e AB'nin ihracatında Türkiye'nin ithalatının payı %0.9'dan sadece %1.5'e çıkmıştır. AB ülkelerinin dış ticaretlerinin yaklaşık %60'ını kendi aralarında yaptığı hesaba katılırsa, **bu ülkelerin AB dışı ihracatı içinde Türkiye'nin ithalatının payı da %3 dolayında seyretmektedir.** Demek ki, sadece dış ticaret açısından bakıldığında, AB için Türkiye'nin önemi, bizim için (dış ticaret açısından) İran ve Irak'ın önemi kadardır. Çünkü bizim ihracatımızda da yukarıdaki ülkelerin payı sırasıyla %1.2 ve %3'dür. **Türkiye-AB ilişkileri, her iki taraf açısından da sadece ticari bir olay olmayıp, aynı zamanda siyasi, hukuki, askeri, ekonomik, mali, teknolojik ve hatta kültürel boyutları olan bir süreçtir. Türkiye için ise topyekün bir modernleşme projesidir.**

GB'nin Zararı: GB'ye girdiğimiz 1996 yılından bu yana medyamızda **GB'den dolayı iflas ettiğini iddia eden hiçbir firma sahibine rastlanmamıştır.** Yıllardır firmalar açılıp-kapanmaktadır. GB'den bu yana giderek artan iç ve dış rekabete ayak uyduramayıp kapanan firmalar ise, sadece onları **daha verimli çalıştırabilecek olan ehil ellere geçmiştir.**

AB ile Müzakereler ve Beklentiler

AB Komisyonu'nun, 6 Ekim 2004 İlerleme Raporu ile, Türkiye-AB arasında tam üyelik yolunda **müzakerelerin başlaması konusunda yeşil ışık yakması sonucu, 17 Aralık 2004 Koppenhag Zirvesinde müzakerelerin 5 Ekim 2005 tarihinde başlatılmasına karar verilmiştir.** Ancak, gerek 2004 İlerleme Raporu ve gerekse 17 Aralık Zirve Raporu, bundan önce hiçbir aday ülkeden istenmeyen haksız taleplerle doludur. Bu tartışmalara geçmeden önce, **ekonomik açıdan müzakere sürecinin ne anlama geldiği** üzerinde durmak daha uygun olacaktır.

Türkiye'ye müzakere tarihi Koppenhag Siyasi Kriterleri'ni yerine getirdiği için verilmiştir. Tam üyelik için ise, yapılmış olan siyasi reform yasalarının uygulamada da başarılı olmalarına ilaveten, **Maastricht Kriterleri'ne yaklaşılması da gerekmektedir.** Bu durumda, **Türkiye bir anlamda AB tam üyelik hedefi için bir çeşit 10 yıllık bir istikrar programı** (stand-by) uygulamasını kabul etmiş oldu. Çünkü **Maastricht Kriterleri;**

- **Fiyat İstikrarı:** Her üye ülkenin yıllık ortalama **enflasyon hızı, en düşük** enflasyon oranına sahip 3 üye ülke ortalamasından **%1,5'den fazla olmamalıdır** (%1,5+%1,5=%3 dolayında bir yıllık enflasyon gibi),

- **Kamu Açığı:** Üye ülkelerin bütçe açığı o ülke GSMH'sinin (**Bütçe / GSMH Oranı**) **%3'ünü aşmamalıdır** (Türkiye'de bu oran 2003'den 2004'e, %11'den %8'e inecektir),

- **Kamu Borçları:** Üye ülkenin kamu borçlarını (kamu iç ve dış borç stokunun toplamının) o ülke GSMH'sinin (**Kamu Borçları / GSMH Oranı**) **%60'ı geçmemelidir.** (Türkiye'de bu oran 2004'de %70'e inmiş ise de, esas sorun özellikle iç borç stokunun çok kısa vadeli olmasıdır)

- **Faiz Oranları:** Uzun vadeli faiz oranları, en düşük enflasyona sahip 3 üye ülkenin **yıllık ortalama faiz oranını %2'den fazla aşmamalıdır.** (%6+%2=%8 gibi)

- **İstikrarlı Döviz Kur'u:** Euro'ya geçmeyen üye ülke paraları **devalüasyon olmaksızın** Avrupa Para Sisteminin döviz kurları mekanizmasında öngörülen normal dalgalanma marjlarına (**kur ayarlamalarına**) uymalıdır.

Toplam Borç Stoku: Şubat 2005 itibarıyla Türkiye'nin toplam borç stoku 327 milyar \$ (iç borç 165 + dış borç 162) olup, **kamunun toplam borç stoku ise, 239 milyar \$'dır** (sadece 32 milyar \$'ı IMF, Dünya Bankası ve AYB gibi uluslararası kuruluşlardır). Çünkü, **162 milyar \$'lık dış borç stokunun** yaklaşık 74 milyar \$'ı (%45'i) kamu kesimine, 88 milyar \$'ı (%55'i) da, başta Merkez Bankası, Bankalar olmak üzere **özel sektöre aittir. Kamu borç stokunun sadece 20 milyar \$'ı IMF'ye**, 30 milyar \$'ı da yurtdışında satılmış olan tahvillerden oluşmaktadır.

Maastricht Kriterlerinde Kamu Borç Stoku/GSMH oranı %60 olmakla birlikte, Türkiye'de Kamu Borç Stoku (Brüt) / GSMH oranı; 2001'de %126.9, 2002'de %105.6, 2003'de %91.5, 2004'de ise %82.3'e indi. Kamu Borç Stoku (Net) / GSMH oranı; 2001'de %91.0, 2002'de %78.7, 2003'de %70.5, 2004'de ise %63.5'e geriledi. 2000 yılına bu net oran %58 olmasına rağmen 2001 ekonomik krizi ortaya çıkmıştı. "Net borç stoku" Türkiye'deki döviz rezervlerin, bankaların dışarıya açtıkları ticari kredilerin, Eximbank'ın açtığı dış krediler dahil, diğer ülkelerden alacaklarımızın toplam borçtan düşülmesiyle elde edilir.

Türkiye'de İç Borç Stoku ortalama vade yapısının çok kısa vadeli olmasından dolayı, Türkiye'nin uluslararası piyasalarda güvenini sağlayabilmesi ve bu piyasalardan düşük faizli, orta ve uzun vadeli krediler çekebilmesi için, (Brüt) oranın %60, (Net) oranın da %40 dolayına çekilmesi gerekmektedir. Mesela, **Ocak 2005'de 228.8 katrilyon TL'lik İç Borç Stokunun %74.8'ini** oluşturan Tahvil+Bono'dan oluşan **Nakit borçların** (137,3+33,8=171,1 katrilyon TL) **ortalama vade yapısı 10,8 aydır.** Bu vadeler tahvilde 12,5 ay, bonoda 4,2 aydır (DPT, **Mali Piyasalarda Gelişmeler**, Şubat 2005, s.8).

AB'nin 11 Aralık 1999 günü Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü tanındıktan sonra, 11 Nisan 2000 tarihinde toplanan, Türkiye-AB arasında en yüksek karar organı olan, **Türkiye-AB Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin adaylık sürecinde AB müktesebatına (mevzuatına) uyum çalışmaları için 8 adet alt komite kurmuş, bu komiteler 31 ana başlıktan 28'ini Haziran 2000'den itibaren ele almaya başlamış, fakat AB ile müzakereler başlamadığı için elde edilen başarılar çok sınırlı kalmıştır.**

Önümüzdeki en az 10 yıllık müzakere süresince Türkiye'yi en çok zorlayacak ana başlıklar (parantez içinde ele alınması ve çıkartılması gereken AB'ye uyum mevzuatı sayısı) **ortak tarım (191), balıkçılık (270) ve taşımacılık (124) politikaları, sosyal politikalar ve istihdam (114), bölgesel politikalar (31), adalet ve iç işleri (159) ve çevre (174) dir.** AB ile müzakere edilmesi gereken **diğer alanlar ise; malların ve hizmetlerin serbest dolaşımı (579), gümrük birliği (118), şirketler hukuku (29), rekabet ve devlet yardımları (53), vergilendirme (140), istatistik (140), sanayi politikaları (14), bilim ve araştırma (38), enerji (120), dış ilişkiler (580), ortak dış ve güvenlik politikaları (250), mali kontrol (33), ekonomik ve parasal birlik (56) dir.**

17 Aralık AB 2004 Zirve kararı (metni) ile bundan önceki adaylara uygulanmayan fakat **Türkiye'ye reva görülen hususlar ise;**

- "Yapısal politikalar ve tarım konularında uzun süreli bir geçiş dönemi, kişilerin serbest dolaşımında koruyucu tedbirlerin sürekli hale getirilmesi; müzakerelerin sürecinin ucu açık ve sonucu önceden garanti edilemez" ifadesinin yer alması,

- Türkiye'ye tam üyelik tarihi verilmemesi,
- Kopenhag Kriterleri ile ilgisi olmayan Kıbrıs sorununun devreye sokulması,
- Daha önceki adaylara yağın mali destekten hiç bahsedilmemesi,
- Ortak tarım politikası ve bölgesel kalkınma konularında sürekli kısıtlama getirilebileceği,

- 36 konudaki her müzakerenin açılış ve kapanışında da üye devletlerin, oy birliği ile alınacak kararının **gerekecek olması** şeklinde özetlenebilir. Bunun anlamı **Güney Kıbrıs'a müzakere süresince 72 kez veto hakkı tanınacak olmasıdır.**

Müzakereler süresince Türkiye'nin dikkate alacağı çok detaylı diğer temel doküman ise **AB Komisyonu'nun 2004 İlerleme Raporu'dur.** Raporda "Türk makamlarına göre, 1923 Lozan Anlaşması uyarınca Türkiye'deki azınlıklar sadece gayrimüslim olan Museviler, Ermeniler ve Rumlardır. Ancak Türkiye'de gayrimüslim azınlıklar dışında Kürtler dahil olmak üzere başka topluluklar da vardır... Aleviler hala Müslüman bir azınlık olarak kabul edilmemektedir. Süryanilerin azınlık hakları... v.s."

Sn. R. Denктаş'ın ifadesiyle “Türkiye 17 Aralık'ta kalleşliğe kurban gitmiştir”. Yakın gelecekte AB ülkelerinin bir kısmı yine Yunanistan veya Güney Kıbrıs'ın arkasına sığınarak Türkiye'nin AB yürüyüşünü her an sabote edebileceklerdir. Son olarak, Mart ayında Fransız Parlamentosu bir kanun çıkartarak, Türkiye tam üyelik aşamasına geldiğinde, referanduma baş vuracaktır. Avusturyalı yetkililer de referanduma başvuracaklarını beyan etmişlerdir. Yıllardır “AB bir Hristiyan Kulübüdür” beyanlatları veren Hristiyan Demokratlar ile muhafazakar ve ırkçı Fransız, Alman ve Avusturya liderleri ve parti başkanlarının etkisiyle, birçok AB ülkesinde “Haçlı Zihniyeti” ve Türkiye'ye karşı çifte standartları devam etmektedir. Çünkü bu referandum ilk defa Türkiye'ye uygulanacaktır.

1096'da başlayıp 1270'de sona eren 8 büyük Haçlı Seferinin İlk 4'ünde Türkiye Selçuklu Devleti'ni aşamayan Haçlılar'ın Türklere husumeti buradan kaynaklanmaktadır. Bu husumeti 10 asırdır hazmedemeyen Avrupalı Hristiyan Demokratlar ile muhafazakar ve ırkçı liderlerin hazımsızlığı 10 yıl içinde mi sona erecektir? Yetkililerimiz bu soruyu AB yetkililerine açıkça sormalıdır.

Bu kanaatimi güçlendiren beyanlatlar ise; Almanya Hristiyan Demokrat muhalefet lideri (Eski Doğu Alman vatandaşı ve bir papazın kızı) Angela Merkel “Türkiye'ye tam üyelik tarihi verilmedi. Bizim için önemli olan müzakerelerin ucunun açık olması idi”. Yunanistan Başbakanı: “Karardan memnunuz. Şimdi sıra Ekümenlik ve Ruhban Okulunun açılmasına geldi”. Güney Kıbrıs Cumhurbaşkanı: “Türkiye Kıbrıs (Güney) Cumhuriyetini tanımadığı sürece her an veto hakkımızı kullanabiliriz”.

Türkiye'nin bölünmez bütünlüğü AB'ye girmekten daha önemlidir. Kıbrıs konusunda ise Türkiye verebileceği tavizleri zaten vermiştir. Onun için Türkiye AB ile müzakereleri gidebildiği kadar sürdürme gayretinde bulunmalı, ancak Kıbrıs, Ekümenlik ve yeni azınlıkları tanıma gibi bahanelerle müzakereleri engelleme tehditleri ve dayatmaları uygulanmaya konduğu anda restini çekerek, AB ile ilişkilerimizi GB'den çıkarıp Serbest Ticaret Anlaşması (STA) düzeyine indirmelidir. Tabi resti çektiğimizde elimizin güçlü olabilmesi için, ABD ve Rusya ile STA anlaşmaları yapabilmeyin alt yapısı oluşturulmalı ve bu çalışmalara derhal başlanarak, AB müzakereleri ile paralel olarak yürütülmelidir. Türkiye'nin bu tutumu ve politikası belki de AB ile müzakerelerde Türkiye'yi daha güçlü bir konuma bile getirebilir.

Belirtmek gerekir ki, **ABD ve Rusya ile STA çerçevesinde ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi Türkiye-AB ticari ve ekonomik ilişkilerin bir alternatifi değil, sadece tamamlayıcısı olacaktır.** Çünkü, GB'den 9 yıl sonra ve GB'den 40 yıl önce de Türkiye'nin dış ticaretinin en az yarısı bugünkü AB ülkeleri ile yapıyordu. Esas kazancımız ise AB ile Ortak Gümrük Tarifesine (OGT'ye) bağlı olmaktan çıkıp, başta ABD, Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve komşularımızla ikili ekonomik ve ticari ilişkilerimizi geliştirdikçe Türkiye'nin daha bağımsız bir dış politika gütmeye fırsatı ortaya çıkacak ve ülkemizin Bölgesinde ve dünya siyasetindeki ağırlığı giderek artacaktır.

Özetlersek, her şeye rağmen Türkiye'nin önü açıktır. 2004'de Türk ekonomisi yıllık 90 milyar \$'ı aşan bir döviz kazanma potansiyeline ulaşmıştır. Bu meblağın 63 milyar \$'ı ihracattan, geriye kalan 29 milyar \$'ı da başta hizmet gelirleri olmak üzere bavul ticaretinden kaynaklanmıştır. Türkiye 36 bin kişilik ihracatçı ordusuyla 140 dolayındaki ülkeye ihracat yapmakta olup, milyonlarca AB vatandaşı Türk Malı televizyon, buzdolabı ve çamaşır makinesi kullanmaktadır. 2004 yılında Türk özel sektörünün ürettiği 20,4 milyon adet Televizyonun %91'i (18,5 milyon TV), 4,7 milyon adet Buzdolabının %62'si, 4,1 milyon adet Çamaşır Makinesinin %54'ü ihraç edilmektedir. Kötümserliğe gerek yoktur. Yeter ki en kısa zamanda ve özellikle;

- Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) yatırımları çekmede bürokratik engeller asgari düzeye indirilebilsin,
- Özelleştirme biran önce tamamlanabilsin,
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadelede, Belediyeler ve KİT'ler dahil, kamu kesimindeki verimlilik artışında önemli mesafeler alınabilsin,

Bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için ise, Hükümetin daha cesur, daha kararlı (SEKA olayı maalesef bir fiyaskodur) ve daha aktif ekonomi politikaları uygulaması gerekmektedir.

Not-1: Türkiye’de ve Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik sorunlar ve çözüm yolları, Türkiye-AB ekonomik ve mevzuat ilişkileri ile DYS yatırımları konularında detaylı bilgi için bakınız, Prof. Dr. Emin ÇARIKCI’nın 46 makale ve 400 sayfadan oluşan güncelleştirilmiş 2. Baskı Kitabı: TÜRK DÜNYASINDA EKONOMİK GELİŞMELER VE TÜRKİYE – AB İLİŞKİLERİ. AKÇAĞ Yayınları, Mart 2004 (Tuna Cad. 8/1, Kızılay – Ankara (0312-4321798)).

Not-2: Bu makalede yer alan istatistiki veriler ve yorumlar, her 2 ayda bir, revize edilerek ve metin güncelleştirilerek Çankaya Üniversitesi’nin Web sayfasında yayınlanmaktadır. (<http://www.cankaya.edu.tr> Akademik Platform)